

ПІРАМІДА ЦІННОСТЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

О. С. Переломова, д-р філол. наук, професор;
М. О. Рилова,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м Суми, 40007, Україна.
E-mail: olena_perelomova@mail.ru; rilovam@mail.ru

У статті досліджується поетична презентація моральних цінностей особистості в поезії Шевченка.

Серед основних завдань дослідження були такі, що дозволили скласти піраміду цінностей Тараса Шевченка, яка набувала різних виглядів залежно від контексту, життєвих переконань та ситуацій.

Ключові слова: піраміда, цінності, мораль, етика, духовність, ієрархія, пріоритет.

Тарас Шевченко – український світоч, який майже два століття живе в пам'яті українців як явище унікальне, неповторне, єдине. Його ім'я вже стало для нас святим, а окремі твори – своєрідними молитвами, які у хвилини туги й печалі знову дають сили жити, любити, творити.

У поезіях Кобзаря Україна виходить на перший план, бо є його ненькою, розрадницею, єдиним сенсом буття. Проте жити Тарасу допомагали й моральні внутрішні цінності, які були сформовані ще в дитинстві, бо часто звучали з уст матері. Із окремих творів Шевченка можна скласти його власну піраміду цінностей, яка буде дуже актуальною сьогодні. Ми будемо оперувати пірамідою фізіологічних потреб американського психолога Абрахама Маслоу, яка відображає ієрархічну систему потреб. Але піраміда Шевченка допоможе розкрити багатогранні вияви людської натури, її переконання, орієнтири.

Багатство, могутність, слава, матеріальне й духовне, родина, навчання, виховання, доля, талант, Бог, Україна... Як розставити пріоритети? Та й чи є тут щось найголовніше? Як вибудувати ці поняття в систему цінностей? У цьому нам допоможе творча спадщина поета, яка є дуже різноплановою та всеохопною.

Яке значення в житті людини має родина, виховання, талант як подарунок долі, відчуття слави, Батьківщина тощо? Яке місце вони займають у піраміді цінностей Тараса Шевченка? Саме через осмислення життєвого й творчого шляху митця ми зможемо вибудувати цілісну картину, яка дасть можливість ще більше зрозуміти справжню суть і духовну велич Тараса Шевченка.

Через систему мовностилістичних засобів, особливостей, характерних для творчої манери поета ми спробуємо побудувати піраміду цінностей Шевченка. За допомогою визначення авторського стилю, стилістичних прийомів, творчого почерку та особливої манери письма, які часто ставали ключовими для вивчення сучасними науковцями та дослідниками (Л. І. Коткова, М. О. Іваськевич, В. П. Григорьєва, Л. М. Гаспарова тощо), ми вибудуємо систему загальнолюдських цінностей через призму творів Тараса Шевченка. Усе це засвідчує **актуальність** теми дослідження – виведення піраміди цінностей Тараса Шевченка – одного із найвидатніших і найунікальніших письменників ХІХ ст. і сьогодення.

Мета роботи – побудувати піраміду цінностей у контексті дослідження життєвого і творчого шляху поета.

Об'єкт дослідження – вірші Т. Шевченка.

Предмет – поетична презентація моральних цінностей особистості в поезії Шевченка.

Сучасне покоління прагне наблизитися до творчої спадщини Тараса Шевченка, щоб збагнути його як нашого сучасника. Адже всі проблеми, які піднімав поет, не

зникли й у XXI столітті. А моральні закони, загальнолюдські цінності сьогодні стали як ніколи актуальними, бо наша духовна бідність, приниження загально визнаних ідеалів спустошили серце людини, яка прагне оновлення. Саме через неповторний почерк, індивідуальні прийоми Тарас Шевченко робить кожен поетичний твір самобутньою, унікальною, актуальною, яка допомагає людині жити, творити, любити.

Спробуємо почати вибудовувати піраміду цінностей Тараса Шевченка через аналіз його поезій. Найперше звернімося до вірша «Не завидуй багатому...». Саме «роздуми поета на тему людського щастя та шляхів його досягнення розгортаються на основі мотиву марної суєтності (осудження гонити за уявними цінностями, яким протиставлено цінності справжні) наближено до схеми, відомої ще з античної літератури та Біблії» [1, с. 713].

У вірші «Не завидуй багатому...» автор звертається до читача на «ти», тобто він індивідуалізує звернення: ти не завидуй. Поет використовує такий прийом, як анафора (єдинопочаток), яка підсилює і емоційно увиразнює зміст того, про що йдеться: не завидуй багатому, не завидуй могутньому, не завидуй і славному, не завидуй же нікому.

У перших чотирьох рядках він закликає не завидувати багатому й пояснює чому: «Багатий не знає // Ні приязні, ні любові // – Він все те наймає» [1, с. 285]. Далі говорить, що не треба завидувати могутньому й знову пояснює чому ж: «Бо той заставляє» [1, с. 285]. Потім – славному: «Славний добре знає, // Що не його люди люблять, // А ту тяжку славу, // Що він тяжкими сльозами // Вилив на забаву» [1, с. 285]. Потім поет робить ліричний відступ, який допомагає читачеві усвідомити ідею твору: любов дає нам змогу відчувати себе в раю, але лихо може й туди підкрастися. Тому доходить висновку, що не треба завидувати нікому: «Дивись кругом себе: // Нема раю на всій землі, // Та нема й на небі» [1, с. 285].

Особливістю Шевченкового вірша «Не завидуй багатому...» є те, що автор вибудовує певну ієрархічну послідовність рис, яким люди не повинні заздрити. Спершу «багатому», бо людям завжди не вистачає грошей, багатства, скарбів. І скільки б людина не мала, їй все одно хочеться ще більше. Проте варто пам'ятати одне: ні за які гроші щастя не купиш. Потім йде «могутньому», бо сильний завжди має перевагу над слабшим. Далі – «славному», але поки людина живе чужими перемогами й поразками, її особисте життя проходить повз неї. Тарас Шевченко доходить висновку, що не треба завидувати «нікому», а просто залишатися самим собою. Бо заздрість – це одна із найгірших рис людини, про яку навіть йдеться і в Біблії як про гріх. Заздрість свідчить про те, що ми не задоволені тим, що Бог нам дає. У Десятій Заповіді Божій «Не жадай дому ближнього твого, не жадай жони ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані осла його, ані всякої худоби його, ані всього, що у ближнього твого» [2] йдеться саме про заздрість.

Усі риси, яким людина не повинна заздрити, у поезії Тараса Шевченка можна

класифікувати за принципом піраміди американського психолога Абрахама Маслоу, яка відображає ієрархічну систему потреб людини. «Свою теорію особистості А. Маслоу запропонував в 1954 році. Особливе значення в ній надається вродженій потребі до самоактуалізації (повному розвитку свого потенціалу), яка властива кожній людині. Одним з найбільш фундаментальних тез, які лежать в основі гуманістичної позиції Маслоу, є теза про те, що

кожну людину потрібно вивчати як єдине, унікальне, організоване ціле, а не як набір диференційних частин, і те, що відбувається в якійсь частині, впливає на організм» [3, с. 140]. А з вищезазначених характеристик із поезії Шевченка можна також створити цілісний образ людини, об'єднавши усі риси. Саме через вияви потреб людини, її смаки та переконання можна побачити обриси особистості, чітко розгледіти, які кольори, (а в нашому випадку риси поведінки) переважають, визначити: яке «Я» характеризує людину.

Тож спробуємо скласти й піраміду Шевченкового вірша «Не завидуй багатому...». На першому місці для людини стоїть задоволення фізіологічних потреб, а в Шевченка це багатство, тобто матеріальне задоволення. Потім, за Маслоу, йде потреба безпеки й захисту, у Шевченка – це могутність (виживає сильніший). Далі за ієрархією потреб – це потреба належності й любові, а на другому місці – потреба самоповаги, тобто уваги й визнання. У вірші Т. Шевченка ми об'єднуємо ці дві категорії в поняття «слава». І на першому місці – це потреба самоактуалізації. Тому Шевченкове «нікому» має такий смисл, що людина є унікальною особистістю, яка має жити своїм життям і нікому не заздрити. Як досягти такого далекого «нікому» і самовиразитися, як пройти усі сходинки й упевнено дістатися найвищої.

Тематично пов'язаним з віршем «Не завидуй багатому...» є вірш «Не женися на багатій...», сюжет якого, «на відміну від сюжету попереднього вірша «Не завидуй багатому...», ґрунтується не на одному, а на двох мотивах: мотив марної суєтності, доповнений народнописаним мотивом козацької вольності як альтернативи родинному життю...» [1, с. 715].

Піраміду Шевченкового вірша «Не завидуй багатому...», на нашу думку, можна розширити і подати так, як зображено це на малюнку. Часто перед людиною стоїть вибір: матеріальне чи духовне, низьке чи високе, справедливе чи оманливе тощо. Щоб досягти якоїсь мети, людина ставить собі вічне запитання: як бути? Воно включає багато інших запитань. Як краще? До чого це може призвести? Чи правильно я роблю? Що буде далі?.. До цього

запитання входять аспекти від особистісних переконань до ролі в суспільстві взагалі. І, пройшовши всі сходинки, на яких будуть найрізноманітніші перешкоди: і багатство, і слава, і могутність інших, і заздрість, – людина зможе знайти своє «Я» з чітко визначеною життєвою позицією і ціннісними орієнтирами, які, власне, і характеризують особистість, її вагомість у суспільстві.

Що ж було цінним, святим для самого Тараса Шевченка? Звичайно, це сім'я, материнська любов і ласка, якої так не вистачало йому малому. До цього додавалася ще ціла низка проблем: «Крепацька неволя вкупі з великими злиднями, сирітство, сварка, бійка, тяжке і несправедливе катовання; пекло в родині і в хаті... брудна сорочка, дірява свитина; ноги босі; голова і влітку і зимою не прикрита і повна нечисті... Голодовання і різки у дяка в школі; носіння відрями води на гору...» [4, с. 33].

Тому найсокровеннішу любов через усе життя Тарас Шевченко пронесе до своєї матері Катерини Якимівни, яка «була з тих матерів, які віддають дітям усе своє життя до решти» [4, с. 25]. Втрата найдорожчої у світі людини, теплоти материнських рук, гарячого й завжди відкритого серця, люблячих очей стане трагедією на все Тарасове життя. Вірш Тараса Шевченка «У наших раї на землі...» пройнятий гарячим співчуттям до долі жінки-матері, яку він вважає святою: «І перед нею помолюся, //

Мов перед образом святим // Тієї матері святої, // Що в мир наш бога принесла» [5, с. 459]. Відчуття материнства робить жінку «Гордіше самої цариці» [5, с. 459], але як звичайна жінка, вона молиться за нього Богу. Саме образ щасливої неньки зображено в першій частині поезії: «Тепер їй любо, любо жити. // Вона серед ночі встає, // І стереже добро своє, // І дожидає того світ, // Щоб знов на його надивитись, // Наговоритись. «Це моє! // Моє» [4, с. 25]. Вона тішиться своїм дітям і їй більше нічого не треба.

Образ жінки для Тараса Шевченка був святим, бо пов'язаний з долею матері-берегині, яка завжди поруч з нами: «У нашім раї на землі // Нічого кращого немає, // Як тая мати молодая // З своїм дитяточком малим» [5, с. 153]. Ці слова в українській літературі є безсмертними, бо втілюють образ неньки України з її синами й доньками, яка хвилюється за долю кожного з них.

Мотив долі – є одним із основних у творчості Шевченка. Скільки негараздів, образ, розчарувань не випало на його талан, він вистояв і не зламався. Тарас не озлобився на весь світ, бо мав у душі те, що називається людяністю, яка міцно закріплена моральними цінностями. До творчої спадщини поета входить ліричний триптих – «Доля», «Муза», «Слава», у якому поетично осмислюється життєвий шлях, творчість, визнання.

В однойменному вірші Тарас Шевченко називає долю своєю сестрою, братом, другом. Вона не покинула його в дитинстві напризволяще, а повела у світ науки, мистецтва, слова, правди. Шевченко вважає долю подружкою, матір'ю, яка захищеного, але з широко відкритою душею «...взяла // Мене, маленького, за руку // І в школу хлопця одвела // До п'яного дяка в науку» [5, с. 123]. Настанови долі, які стали дороговказами, він запам'ятає на все життя: «– Учись, серденько, колись // З нас будуть люде, – ти сказала» [5, с. 77].

У вірші «Доля» Тараса Шевченка спостерігаємо цікаву послідовність уживання дієслів, які містять глибоке семантичне навантаження: не лукавила (тобто він повністю довірився їй); взяла (він повністю віддався їй); одвела (він дозволив долі розпоряджатися своїм життям); сказала (він слухав її настанови), збрехала (без краплі докору вживає це дієслово, але з гіркотою втрати віри). І просить її йти далі з ним: «Ходімо ж, доленько моя! // Мій друже вбогий, нелукавий» [5, с. 78].

Отже, спробуємо вибудувати піраміду цінностей. Вона може мати й такий вигляд: фундамент – це родина, яка ще в дитинстві закладає те основне, що формує особистість. Виховання – одна із рис, яка залишає слід на все життя. Навчання – це перш за все самоосвіта. Життєва позиція – те індивідуальне, яке властиве окремій людині й робить її унікальною. Саме вищезазначені чинники безпосередньо впливають на нашу долю, характер, вчинки, дії. Від них залежить, яке місце ми займемо в суспільстві й чи взагалі

будемо ми гідні носити звання Людини.

Наступною частиною триптиха є вірш «Муза», який розкриває перед читачем роль поетичної творчості в житті Шевченка. Муза – найвища нагорода для поета, його зірка, надія, удача. Вона для нього пречиста і свята, бо жоден митець не може без неї обійтися. Тарас Шевченко характеризує її цілою гамою епітетів, які звучать від щирого серця: чарівниченько моя, золотокрила, зоренько моя, порадонько святая, доле молодая, моя святая, моя ти мамо. Образ музи спочатку постає як втілення чогось неземного: «І вдень, і ввечері, і рано // Витай зо мною і учи, // Учи неложними

устами // Сказати правду. Поможи // Молитву діяти до краю» [5, с. 80]. Далі муза уособлює образ матері, а тому є цінною і важливою: «А як умру, моя святая! // Моя ти мамо! Положи // Свого ти сина в домовину, // І хоч єдиную сльозину // В очах безсмертних покажи» [5, с. 80]. Муза утілюється в творчість завдяки таланту, який є Божим даром і його треба реалізувати.

Вірш «Слава» – є логічним підсумком двох попередніх. У цьому творі відчувається більш суворе налаштування поета, з певною іронією осмислюється істинність слави. Тарас Шевченко засуджує лиху, фальшиву славу: царів («У Версалі над злодієм // Набор розпустила?» [5, с. 81]), правителів («І з п'яними кесарями // По шинках хилялась»). Дієслова хилялась, мизкаєшся, пишалася мають негативну семантику і зневажливу конотацію, звучать іронічно. Він навіть звертається до слави образливими словами: задрипанко, шинкарко, перекупко п'яна, краля мальована – це підкреслює її несправжню суть, продажність. Він зневажає таку славу. Краще не мати ніякої, ніж мати таку. Тарас Шевченко хоче краще пригорнутися до своєї долі, такої, яка вона в нього є: «Мені, моя доле, // Дай на себе подивись, // Дай і пригорнутися, // Під крилом твоїм любенько // В холодку заснути» [5, с. 81].

Тарас Шевченко так і не відчув справжньої слави за своє життя, воно було сповнене більше стражданнями, «яких доля вділила йому аж надто щедрою мірою, то й вони, хоч і жорстоко, гартували в ньому оте вперто-невмируще» [4, с. 40]. Моральні цінності опікували його долю, давали насагу музі та не дали зламатися перед продажною та незаслуженою славою. Витримав Шевченко багато страждань, але це, з одного боку, нещастя, а з другого – ласка й велика школа. Випробування, які Господь дає сильним людям, тим, кого він любить, роблять особистість ще сильнішою, розвивають людину, відкривають їй серце й сенс буття. Бо саме перевірки долі на міць духу, внутрішню силу дають змогу проявити свій характер, натуру, вдачу. Моральні орієнтири та переконання повинні виходити на перший план у будь-яких ситуаціях. У творчості Тараса Шевченка ця думка простежується в більшості поетичних творів. Питання моральних цінностей дуже тісно пов'язане з вірою людини в Бога. Саме в процесі духовного становлення особистість осмислює все своє життя. Дуже часто ми звертаємося до Бога лише тоді, коли нам тяжко, а у хвилини радості чомусь забуваємо, хто подарував нам цю радість і саме життя. У вірші «Подражаніє 11 Псалму» автор звертається безпосередньо до Господа, бо душа воістину хоче оновлення, вона змучилася дивитися на безлад, на морально скривджених та

зневірених людей. «Мій Боже милий, як-то мало // Святих людей на світі стало. // Один на другого кують // Кайдани в серці. А словами, // Медоточивими устами // Цілюються і часу ждуть, // Чи швидко брата в домовині // З гостей на цвинтар понесуть?» [5, с. 178]. Тарас Шевченко вірить в те, що народ одумається, бо без зірки віри людина заблукає в п'їтьмі зла та лиха.

Піраміду пріоритетів людини можна розширити, додавши поняття «Бог», у яке душа вкладає своє значення, бо «...справу віри чи невіри Шевченко вважав для кожної людини особистою, глибоко інтимною» [4, с. 636].

До наступної піраміди також слово *Бог* є ключовим, адже як і в попередній, у цій конструкції найвищою точкою людського існування є віросповідання. Морально-релігійні переконання, які були освячені віками й мільйонами суб'єктів, становлять головну систему цінностей усього світу.

У нас не утворилася б цілісна піраміда цінностей, якби ми до неї не додали слово, поняття, синонім до сутності самого Шевченка – Україна. Він жив нею і страждав за свою Батьківщину, боровся за Україну й був висланий з неї, оспівував рідний край і почувався чужим серед своїх, але Тарас Шевченко ніколи в житті не зрадив би Вітчизну. У вірші «Сон» («Гори мої високі») є рядки: «Я так її, я так люблю // Мою Україну убогу, // Що проклену святого Бога, // За неї душу погублю!» [1, с. 41]. Такі слова про Україну й для України. Поетове замучене серце оживало знов і знов, коли він згадував Україну, його душа раділа, коли він бачив (хоча б у мрії) щасливий народ. В українській літературі, можливо, ще й будуть письменники, які прирівнюються талантом до Шевченка, але не буде таких провидців, які силою слова пробуджували б національну свідомість.

Піраміда цінностей Тараса Шевченка тримається ніби на двох китах – Україна і Бог, а усі інші моральні орієнтири роблять її більш цілісною й довершеною. «В повному корпусі Шевченкової поезії слова Україна і український вжито 269 разів... Але слова Бог, божий, Господь, господній, Ісус, Христос та Христов – 1281 раз!» [1, с. 12]. Це є свідченням того, на що найбільше звертав увагу поет, що хвилювало та тривожило його душу.

Любов Шевченка до України – це любов дитини до своєї матері: тепла, незрадлива, вірна, непідкупна, єдина, неповторна. У ній проявляється відданість і відповідальність, неможливість зрєктися свого краю, самоототожнення з ним та всеохопна любов.

Багатство, яке можна дуже легко втратити; могутність, що може перетворитися на слабкість; слава, яка може піти в забуття; самореалізація, що не принесе задоволення самому собі; життєві орієнтири, які збивають з правильного шляху; талант, як подарований Богом дар і не використаний – усе це може статися з тим, хто не знає свого коріння. Кому буде все це потрібно, якщо ви не знатимете, хто ви самі, хто ваші предки, якої матері ви син чи донька? Тому саме образ України є центральним у піраміді цінностей, бо включає усі вияви людського життя.

Родина, виховання, навчання, життєва позиція, доля – навіть такі цінності можуть бути зведені нанівець, якщо ми не знатимемо своєї Батьківщини, батьківського порогу, до якого завжди зможемо повернутися. Дуже важливо не просто бути українцем, треба відчувати ту козацьку кров, з перших слів упізнавати українську пісню, молитися за неї Богу.

TARAS SHEVCHENKO'S PYRAMID OF VALUES

O. S. Perelomova, M. A. Rylova,

Sumy State University,

2 Rymaskogo-Korsakova St., 40007, Sumy, Ukraine.

E-mail: olena_perelomova@mail.ru; rilovam@mail.ru

The article deals with the poetic presentations of moral values of identity in the Shevchenko's poetry. Among the main goals, there were explored those, which allowed to create Taras Shevchenko's pyramid of values, which acquired different features in the context of life beliefs and situations.

Key words: *pyramid, values, moral, ethics, spirituality, hierarchy, priority.*

ПИРАМИДА ЦЕННОСТЕЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Е. С. Переломова, М. А. Рылова,

Сумский государственный университет,

ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина.

E-mail: olena_perelomova@mail.ru; rilovam@mail.ru

В статье исследуется поэтическая презентация нравственных ценностей личности в поэзии Шевченко. Среди основных заданий были исследованы те, которые позволили создать пирамиду ценностей Тараса Шевченко, которая обрела разнообразные очертания в контексте жизненных убеждений и ситуаций.

Ключевые слова: *пирамида, ценности, мораль, этика, духовность, иерархия, приоритет.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Тарас Шевченко. – 784 с.
2. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів, Видавництво "Свічадо", 2011. – С. 297. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pcc.ugcc.org.ua/wp-content/uploads/2013/02/Catechism-UGCC_2012.pdf
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене / В. В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2005. – 704 с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1983. – 647 с.
6. Білецький П. Світове значення творчості Т. Г. Шевченка / П. Білецький. – М., 1962. – 19 с.
7. Шевчук В.О. Доля: Кн. про Тараса Шевченка в образах та фактах / В.О. Шевчук. – К. : Дніпро, 1993. – 695–698 с.

Надійшла до редакції 10 червня 2014 р.